

Determinatio est negatio

(První český překlad Spinozova dopisu Jarigu Jelleszovi z 2. června 1674)

Martin Hemelík
Vysoká škola ekonomická
Praha

(Vypracováno v rámci grantového úkolu GA ČR 401/04/1067)

Několik slov na úvod

Svého času patřila teze „Každé určení je popření.“ (Omnis determinatio est negatio.) mezi poměrně často citované myšlenky v české (i slovenské) filosofické literatuře. Mnohá, zvláště obecně popularizující či didaktická pojednání o tzv. dialektickém způsobu myšlení se bez ní prakticky neobešla. Bylo to dáno mimo jiné i tím, že se tato teze objevila v jednom z centrálních citačních zdrojů používaných v československé oficiální filosofii mezi lety 1948 a 1990 – totiž ve *Filosofických sešitech* V. I. Lenina. V části, kde jsou zachyceny Leninovy poznámky z četby Hegelova spisu *Věda logiky (Wissenschaft der Logik)*, se objevuje tato teze ve formulaci německého myslitele spolu s hodnotícím soudem: „...tento výrok je nesmírně důležitý...“.¹

Samozřejmě, že v tehdejších podmínkách určitého společenského klimatu byly podobné formulace vysoce autoritativní. Navíc to nebyl jediný odkaz a připomínka tohoto typu. V poněkud jiných souvislostech vzhledem k možné inspiraci či využití nalezneme podobný odkaz i v Marxových obsáhlých rukopisných poznámkách a fragmentech známých pod názvem *Rukopisy Grundrisse*, kde se v části nazvané *Úvod k „Základům kritiky politické ekonomie“ (Einleitung zu den „Grundrissen der Kritik der politischen Ökonomie“)* ona myšlenka objevuje v kontextu ekonomických úvah a analýz: „Die Production als unmittelbar identisch mit der Consumption, die Consumption als unmittelbar zusammenfallend mit der Production (...). Diese Identität von Production und Consumption kommt hinaus auf der Spinoza's Satz: Omnis determinatio est negatio.“² („Výrobu jako bezprostředně totožnou se

¹ „...„Určenost je negace“... (Spinoza). Omnis determinatio est negatio, tento výrok je nesmírně důležitý...“ Viz Lenin, V., I. : *Filosofické sešity*, SNPL Praha 1953, str. 82. Přitom v Hegelově *Vědě Logiky* zní poslední část doslova takto: „Dieser Satz ist von der unendlicher Wichtigkeit;...“ (Hegel, G., W., F.: *Wissenschaft der Logik*, I, hrsg. G. Lasson, F. Meiner Hamburg 1951, str. 100.) Německý myslitel vskutku pokládal onu tezi za výrok o „nekonečné důležitosti“.

² Marx, K., Engels, F.: *Gesamtausgabe (MEGA)*, II/1.1, Berlin 1975, str. 27

spotřebou a spotřebu jako bezprostředně spadající vjedno s výrobou [...]. Tato totožnost výroby a spotřeby vysvětluje ze Spinozovy věty: Determinatio est negatio.“¹

Nicméně přes onu dosti značnou míru citací a tedy jakousi všeobecnou a povšechnou obeznámenost nebyl v našem prostředí příliš (pokud vůbec byl) znám originální kontext uvedené teze, i když se přirozeně vědělo (opět prostřednictvím Leninových kanonizovaných poznámek, popřípadě jiných stejně „zavazujících“ odkazů), že jeho původním autorem byl holandský filosof židovského původu s pověstí ateisty, volnomyšlenkáře a rebela B. B. Spinoza (1632-1677). K tomuto nedostatečnému (či vůbec žádnému) obeznámení² s kontextem přispěla mimo jiné i jedna zvláštní okolnost vážící se k historii českých překladů Spinozových děl a tedy i jejich obecné dostupnosti českým čtenářům.

Původní spinozovská formulace této myšlenky totiž nepochází z některého ze známých spisů holandského filosofa, nýbrž z jeho korespondence či přesněji řečeno z jednoho Spinozova dochovaného dopisu. Základní soubor českých překladů listů dochovaných ze Spinozovy korespondence (tedy těch, jejichž autorem byl on sám, i těch, kterých byl adresátem) vyšel v roce 1932.³ Tehdy byl autorem překladu klasický filolog Josef Hruša, který přeložil i další spinozovské texty.⁴ Z celkového počtu 84 zachovaných dopisů jich J. Hruša přeložil celkem 55, a to ve dvou skupinách. Podle jeho vlastní poznámky⁵ bylo nejprve jeho úmyslem přeložit pouze ty dopisy, které byly původně napsány v latinském jazyce. Takových dopisů bylo celkem 34. Ostatní byly svými autory napsány holandsky a teprve pro účely publikace v *Opera posthuma* byly přeloženy do latiny.⁶ Později však překladatel svůj úmysl pozměnil a jak čtenářům sděluje v poznámce vložené přímo do textu⁷ po dohodě s editorem Filosofické bibliotéky prof. F. Krejčím přeložil ještě druhou skupinu dopisů (v počtu 21), a to z jejich latinské verze obsažené jak v Bruderově edici Spinozových děl, tak i v edici J. van Vlotena a J. P. N. Landa.

Jaké kritérium J. Hruša použil při výběru dopisů do druhé skupiny, bohužel nevíme. Můžeme pouze spekulovat, co se skrývá za jeho formulaci, že vybral „ještě několik důležitých dopisů“, neboť zároveň nesdělil, v čem „důležitost“ dopisů tkvěla. Pravdou však je, že se ani v jedné skupině přeložených dopisů nenachází dopis označený římskou číslicí L (dle řazení

¹ Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“ (Ekonomické rukopisy z let 1857-1859)* I, Svoboda Praha 1971, str. 44. V této souvislosti je zajímavé, že K. Marx nejspíše znal onu větu rovněž z Hegelova podání, a to již poměrně záhy. Ostatně proto mu také vytanula na mysl při jedné vhodné příležitosti. Když si v roce 1840 pořizoval excerpta z Aristotelova spisu *O duši*, poznamenal si přitom právě takovou tezi: „omnis enim negatio est determinatio“. (Marx, K.: Exzerpte aus Aristoteles: De anima, in: Marx, K., Engels, F.: *Gesamtausgabe (MEGA)*, IV/1, Berlin 1975, str. 163) Zřejmě ji znal ze studia hegelovských textů, protože mu tehdy ještě se vši pravděpodobností nebyla známa Spinozova korespondence. Zní si totiž pořídil excerpta s poznámkami až o rok později, nicméně mnohé dopisy při této excerptaci a případném studiu vynechal a mezi nimi rovněž ten, který obsahuje formulaci inkriminované teze. (Viz Marx, K., Engels, F.: *Gesamtausgabe (MEGA)*, IV/1, str. 272-273.) Blíže k tomu viz Bieling, R.: *Spinoza im Urteil von Marx und Engels (Die Bedeutung der Spinoza-Rezeption Hegels und Feuerbachs für Marx-Engelssche Interpretation)*, inaugurační disertace, Freie Universität Berlin 1979, str. 148 a násl.

² Je třeba ovšem připomenout, že autor jediné větší (v československém prostředí vzniklé) spinozovské monografie, slovenský historik filosofie T. Münz, si byl dobře vědom toho, že při citacích podle Hegelovy formulace docházelo k významovým posunům Spinozovy myšlenky. Na druhé straně sám se přidržel jistého schématu a považoval onu tezi za klíč k pochopení spinozovské substance jakožto tvořící přírody či ji dokonce označil za filosofův pokus o racionální zdůvodnění teologicko-filosofických postupů. Viz Münz, T.: *B. B. Spinoza (1632-1677)*, Veda Bratislava 1977, str. 61-63.

³ Benedikta de Spinozy *Spisy filosofické* II, přel. J. Hruša, Filosofická bibliotéka, řada II, číslo 8, Česká akademie věd a umění Praha 1932, str. 103-276.

⁴ V roce 1922 přeložil *Traktát theologicko-politický*, kterýžto překlad vyšel jako 6. svazek knihovny Obelisk v Praze, a v roce 1939 ještě pak *Rozpravu politickou*, vydanou ve Filosofické bibliotéce, řada II, číslo 10, pod označením B. de Spinozy *Spisy filosofické* III.

⁵ Viz cit. vydání, str. 103.

⁶ V Bruderově edici *Opera posthuma* jsou označeny za pořadovým číslem slovem „versio“ v závorce. Viz *Benedicti de Spinoza Opera quae supersunt omnia*, vol. II, ed. C. H. Bruder, ex officina B. Tauchnitz Lipsiae 1844.

⁷ Viz cit. vydání Hrušova překladu, str. 199.

v Bruderově edici) a adresovaný zřejmě J. Jelleszovi, v něm se můžeme setkat s výše uvedenou proslavenou tezí.

Proto tedy čeští čtenáři neznali latinského jazyka (popřípadě jiných jazyků, do nichž byl dopis přeložen) nemohli dost dobře znát celý kontext dopisu, neboť český překlad neměli nikdy k dispozici.

V posledním desetiletí jsem se pokusil, jsa přesvědčen o smysluplnosti a potřebnosti něčeho takového (vždyť až na několik výjimek byla povětšinou spinozovská filosofická pojednání přeložena před mnoha desítkami let a tyto překlady jsou dnes obtížně dostupné a navíc některé pozoruhodné texty nebyly do konce 20. století přeloženy vůbec), iniciovat a podílet se na aktivitách, které by v konečném důsledku vedly k tomu, že do českého jazyka bude přeloženo prakticky celé dílo B. Spinozy a to včetně těch textů, které jsou považovány spíše za „pseudospinozovské“. V některých případech se přitom bude jednat o prvopřeklady, v dalších pak mohou být pořizovány i nové, modernější překlady děl již dříve přeložených.

V rámci takového úsilí o postupné dokončení toho, co kdysi započali J. Hruša, Č. Stehlík, A. Stejskal, F. Krejčí, F. Kalda a v čem pokračoval K. Hubka¹ - totiž převodu celého dochovaného Spinozova díla z latiny a holandštiny do českého jazyka bude potřebné pořídit postupně i překlady zbývajících skupiny dopisů z korespondence holandského myslitele. Domnívám se, že vzhledem k tomu, co jsem výše uvedl, je vcelku přirozené, že prvním listem z této skupiny přeloženým poprvé do českého jazyka bude právě dopis z června 1674 adresovaný zřejmě Jarigu Jelleszovi a obsahující slavnou myšlenku.²

Následující latinsko-česky publikovaný text Spinozova dopisu je opatřen několika vysvětlujícími poznámkami a dodatky, jejichž účelem je podat některé doplňující a rozšiřující informace. Při zpracování těchto dodatků a poznámek byl zčásti využit poznámkový aparát, jehož autorem je V. K. Brušlinskij, který pořídil a posléze vydal v roce 1932³ druhý ruský překlad Spinozovy korespondence. Tento překlad spolu s poznámkovým aparátem byl potom připojen k soubornému ruskému vydání Spinozových spisů realizovanému v roce 1957.⁴

¹ Právě těchto šest mužů se zasloužilo o to, že převážná část Spinozova myšlenkového dědictví byla dostupná českému čtenáři. O překladech Josefa Hruši již padla zmínka. Čestmír Stehlík a Alois Stejskal pořídili v roce 1925 první český překlad *Etiky*, František Krejčí ve stejném roce přeložil poprvé raný spinozovský spisek pod názvem *Rozprava o zdokonalení rozumu*. Obojí bylo vydáno nákladem České akademie věd a umění ve Filosofické bibliotéce, řada II, číslo 4, pod označením Benedikta de Spinozy *Spisy filosofické* I. František Kalda pořídil z holandštiny první překlad Spinozova *Krátkého pojednání o Bohu, člověku a jeho blahu*, který byl vydán spolu s Hrušovým překladem výboru z korespondence v roce 1932 ve Filosofické bibliotéce, řada II, číslo 8, pod označením Benedikta de Spinozy *Spisy filosofické* II. Karel Hubka vypracoval druhý český překlad *Etiky*, který byl vydán v roce 1977 pražským nakladatelstvím Svoboda.

² Podobným způsobem by měly být postupně pořízeny a uveřejněny i překlady dosud nepřeložených dopisů ze vzájemné korespondence Spinozy s G. W. Leibnizem, G. Schullerem, W. Ehrenfriedem von Tschirnhausen a dalšími.

³ Viz Spinoza, B.: *Perepiska*, přel. a poznámkami opatřil V. K. Brušlinskij, Partizdat Moskva 1932.

⁴ Viz Spinoza, B.: *Izbrannyje proizveděnja*, tom II, Moskva 1957, str. 671-717.

Epistola L.

(Versio)

Viro humanissimo

atque prudentissimo *****

B.d.S.

Humanissime vir,

Quantum ad politicam spectat, discrimen inter me et Hobbesium¹, de quo interrogas, in hoc consistit, quod ego naturale ius semper sartum tectum conservo, quodque supremo magistratui in qualibet urbe non plus in subditos iuris, quam iuxta mensuram potestatis, qua subditum superat, competere statuo, quod in statu naturali semper locum habet.

2. Porro, quod demonstrationem attinet, quam ego in appendice geometricarum in Cartesii principia demonstrationum stabilio,² nempe Deum non nisi valde improprie unum vel unicum dici posse; respondeo, rem solummodo existentiae, non vero essentiae respectu unam vel unicam dici. Res enim sub numeris, nisi postquam ad commune genus redactae fuerunt, non concipimus. Qui verbi gratia sestertium et imperialem manu tenet, de numero binario non cogitabit, nisi hunc sestertium et imperialem uno eodemque, nempe nummorum vel monetarum nomine vocare queat. Nam tunc se duos nummos vel monetas habere, potest affirmare; quoniam non modo sestertium, sed etiam imperialem nummi vel monetae nomine insignit.

3. Hinc ergo clare patet, nullam rem unam aut unicam nominari, nisi postquam alia res concepta fuit, quae (ut dictum est) cum ea convenit. Quoniam vero Dei existentia ipsius sit essentia, deque eius essentia universalem non possimus formare ideam, certum est, eum, qui Deum unum vel unicum nuncupat, nullam de Deo veram habere ideam, vel improprie de eo loqui.

List L.

(Překlad z holandského jazyka)¹

Veleučenému a vysoce uvážlivému

muži *****²

B.d.S.

Veleučený pane,³

Co se týká politiky, rozdíl mezi mnou a Hobbesem,⁴ na který se tážeš, spočívá v tom, že já vždy zachovávám neporušené přirozené právo a že si představuji, že nejvyššímu úřadu v kterémkoli městě nepřísluší nad poddanými více práva než [kolik]⁵ odpovídá míře moci, kterou [úřad] poddané převyšuje, jak je tomu vždy v přirozeném stavu.

2. Dále, co se týká důkazu, který ustavuji v Dodatku ke geometrickému dokazování Descartových Principů filosofie,⁶ totiž že o Bohu může být jen velice nevlastním způsobem řečeno, že je jeden nebo jediný; odpovídám, že o věci je řečeno, že je jedna nebo jediná toliko a pouze s ohledem na existenci, nikterak [ovšem] ve vztahu k esenci. Věci totiž nepojímáme skrze počet s výjimkou toho, když byly převedeny na obecný rod. Například ten, kdo drží v ruce sestercius⁷ a imperiál,⁸ nebude myslet na počet dva, jestliže není schopen nazvat tento sestercius a imperiál jedním a tímtéž jménem, totiž penízy nebo mincemi. Neboť tvrdit, že má dva penízy nebo [dvě] mince, může tehdy, když jménem penízy nebo mince označí nejen sestercius, ale také imperiál.

3. Z toho je tedy jasně patrné, že žádná věc není nazvána jednou nebo jedinou vyjma toho [případu], když byla pojata jiná věc, která (jak bylo řečeno) se s ní shoduje. Protože pak existence Boha je jeho vlastní esencí a o jeho esenci nemůžeme utvořit universální ideu,⁹ je jisté, že ten, kdo nazývá Boha jedním nebo jediným, nemá o Bohu žádnou pravdivou ideu nebo o něm hovoří nevlastním způsobem.¹⁰

4. Quantum ad hoc, quod figura negatio, non vero aliquid positivum est; manifestum est, integram materiam indefinite consideratam nullam posse habere figuram, figuramque in finitis ac determinatis corporibus locum tantum obtinere. Qui enim se figuram percipere ait, nil aliud eo indicat, quam se rem determinatam, et quo pacto ea sit determinata, concipere. Haec ergo determinatio rem iuxta suum esse non pertinet; sed e contra est eius non-esse. Quia ergo figura non aliud quam determinatio, et determinatio negatio est, non poterit, ut dictum, aliud quam negatio esse.

5. Librum, quem Ultraiectinus professor in meum scripsit, quique post obitum eius luci expositus est,¹¹ e fenestra bibliopolae pendentem vidi, et ex paucis, quae tum temporibus in eo legeram, eum lectu, multo minus responsione indignum iudicabam. Relinquebam ergo librum eiusque auctorem. Mente subridens volvebam, ignarissimos quosque passim audacissimos et ad scribendum paratissimos esse. Mihi **** merces suas eodem modo, ac propolae, venum exponere videntur, qui semper, quod vilius est, primo loco ostendunt. Aiunt, diabolum esse vaferrium; mihi vero eorum genius longe hunc vafrutem superare videtur. Vale. Hagae Comitum d. 2. Iunii 1674.

4. Co se týká toho, že tvar je popřením a nikoli něčím kladným,¹² je zřejmé, že celá neomezeně uvažovaná materie nemůže mít žádný tvar a že tvar získává místo pouze v konečných a omezených tělesech. Kdo totiž říká, že poznává tvar, neoznamuje nic jiného než [to], že pojímá omezenou věc a [to], jakým způsobem je omezena. Toto omezení se tedy nevztahuje k věci v souvislosti s jejím bytím, ale naopak je jejím ne-bytím. Protože tedy tvar není nic jiného než omezení a omezení je popření,¹³ nebude moci být, jak bylo řečeno, ničím jiným než popřením.

5. Knihu, kterou proti mně napsal utrechtský profesor¹⁴ a která se po jeho smrti objevila na veřejnosti, jsem viděl visící za výlohou knihkupce a z toho mála, co jsem tehdy podle okolností přečetl, jsem usoudil, že není hodna čtení a ještě mnohem méně je hodna odpovědi. Ponechal jsem tedy na pokoji knihu i jejího autora. Usmívaje se v duchu přemýšlel jsem [o tom], že ti nejvíce neznalí jsou daleko široko nejvíce odvážní a nejdohodlanější k sepisování [knih]. Zdá se mi, že ****¹⁵ vystavují své zboží na prodej stejným způsobem jako kupci, kteří vždy na prvním místě ukazují to, co je laciné. Říkají, že ďábel je nejvíce vychytralý; mně to věru připadá tak, že ho Tito lidé ve své vychytralosti daleko předčí. Buď zdrav. V Haagu dne 2. června 1674.

^Π *Poznámky a dodatky:*

Originální poznámky z Bruderovy edice:

^α Respicit *Thom. Hobbesii* (nat. A. 1588, mort. A. 1679) libros: „de cive“ et „de corpore politico“.

^β Vid. *Cogit. Metaph.* I. cap. 6. §. 2.

^γ Est *Regnerus a Mansvelt* adversus anonymum theologico-politicum liber singularis. Opus posthumum. Amstelod. 1674. 4.

Vlastní poznámky a dodatky:

¹ Dopis byl překládán z latinské verze poprvé publikované v *B. d. S. Opera posthuma, quorum series post praefationem exhibetur.O.O.*, která byla péčí kruhu Spinozových přátel (mezi nimiž vůdčí roli hráli J. Jellesz, L. Meyer, J. Bouwmeester, J. Rieuwertsz st. aj. Viz blíže o tom Steenbakkers, P.: *Spinoza's Ethica from manuscript to print*, Van Gorcum Assen 1994, str. 17 a násl.) vydána v závěru roku 1677 v Amsterdamu u nakladatele J. Rieuwertsze, přičemž podkladem pro vlastní překlad dopisu byla Bruderova edice těchto *Opera posthuma*. (Viz *Benedicti de Spinoza Opera quae supersunt omnia*, vol. II, ed. C. H. Bruder, ex officina B. Tauchnitz Lipsiae 1844, str. 298-299.)

Zde je dopis zařazen v korespondenci pod římskou číslicí L a označen „versio“. Právě toto označení znamená, že dopis byl původně napsán holandsky (je to zkratka z výrazu „ex Belg. versio“). Vše nasvědčuje tomu, že tento prapůvodní originální text byl publikován v holandské verzi *Posmrtných děl*, která byla vydána v Amsterdamu v roce 1678. (Viz *De Nagelate Schriften van B. D. S. als Zedekunst, Staatskunde, Verbetering van 't Verstant, Brieven en Antwoorden*. Uit verscheide Talen in het Nederlandsche gebragt (door J. H. Glazemaker) 1678 (bez udání místa vydání i jména nakladatele, avšak i zde to jistě byl dlouholetý Spinozův přítel, amsterdamský nakladatel J. Rieuwertsz st. (1617-1685), který vydával rovněž spisy řady členů tzv. spinozovského kruhu. Blíže o tom viz Meinsma, K., O.: *Spinoza en zijn kring. Historisch-kritische studien over Hollandsche vrijgeesten*, 's Gravenhage 1898, reprint M. Nijhoff Utrecht 1980.)) Holandský text je v tomto vydání doprovázen odkazy na latinské ekvivalenty některých slov či pojmů, což by mohlo poměrně věrohodně naznačovat (i když žádný přímý důkaz pro tuto domněnku není znám), že na latinských překladech některých dopisů (a mezi nimi rovněž na tomto dopise) spolupracoval sám B. Spinoza těsně před svou smrtí.

² Jméno adresáta dopisu je v Bruderově edici nahrazeno šesti hvězdičkami. Takto editoři vyjadřovali mínění, že dotyčné jméno není přímo známo a že existují určité pochybnosti o adresátu. (Ostatně to není případ pouze tohoto listu, ale i mnoha jiných.) Nejčastěji bývá uváděno jméno Jarig Jellesz (Jelleszoon), i když je možné namítat, že jemu (soudě podle jednoho vyjádření Spinozova lékaře, přítele a společníka v posledních dnech života G. Schullera v dopise G. W. Leibnizovi) byly pravděpodobně adresovány Spinozovy dopisy zařazené pod římské číslice XLIV, XLV a XLVII a záměrem vydavatelů *Opera posthuma* bylo přehledně uspořádat korespondenci do určitých skupin podle adresátů. V důsledku toho by k nim měl být tento dopis, pokud byl opravdu adresován J.

Jelleszovi, přiřazen.

Nicméně pravděpodobnost, že dopis byl skutečně určen Jarigu Jelleszovi, je poměrně značná a v samostatných edicích Spinozovy korespondence bývá běžně jeho jméno uváděno místo původních šesti hvězdiček. (Viz například *Spinozas Briefwechsel*, přel. J. Stern, Reclam Leipzig (nedat.), str. 200.)

Jarig Jellesz (Jelleszoon) (asi 1622-1683) byl úspěšný a dosti zámožný amsterdamský obchodník, který posléze svůj výnosný obchod výhodně prodal a materiálně zcela zabezpečen věnoval se nejrůznějším aktivitám, filosofickým a teologickým bádáním a pěstování svých zálib. Mezi intelektuálními kruhy v Amsterdamu i celém Holandsku byl znám především jako mecenáš, jenž věnoval značné prostředky na vydávání některých vědeckých a filosofických děl, a to jak v latinském jazyce, tak i jejich holandských překladů. Zejména to byla díla R. Descarta a B. Spinozy.

Tak se finančně například podílel na vydání prvního (a jediného vydaného pod jeho jménem) Spinozova spisu *Descartovy Principy filosofie vyložené způsobem užívaným v geometrii s dodatkem Metafyzické myšlenky* v roce 1663. Zásadní bylo i jeho podílení se na financování, zajištění a celkové redakci Spinozových *Opera posthuma*, ke kterým také napsal předmluvu (Praefatio). Bližší kontakty v určitých oblastech společných zájmů, které zřejmě začaly na přelomu 50tých a 60tých let 17. století, dopomohly k tomu, že se mezi B. Spinozou a kdysi úspěšným a bohatým obchodníkem s vážným zájmem o filosofii, teologii a přírodní vědy rozvinuly přátelské vztahy provázené osobními kontakty i korespondenčním stykem.

Ostatně jedním z možných důvodů a předpokladů bylo i to, že jak Spinoza, tak i Jellesz (v jeho případě v tom hrály svou roli zejména konfesijních záležitosti) měli velice blízko ke stoupencům mennonitských a kolegiantských názorů. U bývalého úspěšného obchodníka se to plně projevilo i v jeho jediném pojednání s názvem *Belydnysse des algemeen Chrystelicken Gelofs* (*Vyznání obecné křesťanské víry*), které bylo tiskem vydáno v Amsterdamu (opět v nakladatelství J. Rieuwertsze, které však v té době již vedl J. Rieuwertsz ml. (1651-1723)) až po autorově smrti v roce 1684. Přítelovo pojednání Spinoza četl ještě v rukopise, a to již v roce 1673, kdy mu ho sám Jellesz zaslal s prosbou o posouzení. Filosof zřejmě měl a také vyjádřil vůči němu některé výhrady a pochybnosti. Doložení této skutečnosti lze opřít o svědectví zaznamenaná v *Popisu cesty 1704* z pera Gottlieba Stolleho (1673-1744), profesora university v Lipsku, a jeho bratrance Hallmanna, který ho doprovázel. Viz *Der Bericht der Stolle-Hallmannschen Reisebeschreibung 1794*, in: *Baruch de Spinoza. Lebensbeschreibung und Dokumente*, ed. M. Walther, F. Meiner Hamburg 1998, str. 140.

³ V *De Nagelate Schriften* je v záhlaví listu důvěrnější oslovení „Lief vriend“ (Drahý příteli).

⁴ Mezi stoupenci Johanna de Witta, v letech 1652-1672 nejvyššího představitele Spojených severních nizozemských provincií, jenž však v době, kdy Spinoza psal svůj list, již byl mrtev, protože ho rozvášněný a zfanatizovaný haagský dav zlynčoval v roce 1672 přímo v haagských ulicích, požívalo dílo anglického filosofa Thomase Hobbesa (1588-1679) poměrně značnou autoritu a těšilo se veliké oblibě. Zvláště působivé a vlivné byly jeho politicko-filosofické koncepce, které mnohdy konvenovaly velice dobře s politickou realitou wittovského Nizozemí.

B. Spinoza si Johanna de Witta a jeho bratra Cornelia i jejich stoupenců neobyčejně vážil a s řadou jejich politických konceptů a postupů souhlasil, aniž by mu to ovšem bránilo v tom, aby rozvíjel svou vlastní politickou filosofii vycházející sice z analogických východisek a opřenou o stejné či velice podobné pojmy, na jakých byla založena hobbesovská koncepce (například pojem přirozeného stavu, přirozeného práva apod.), avšak v některých základních a rozhodujících momentech se lišící. V úvodním odstavci dopisu holandský filosof na výzvu adresáta dopisu přímo poukazuje na rozdílné pojetí svrchované moci úřadů nad poddanými, resp. rozdílné pochopení její míry. U T. Hobbesa je tento problém pojednán v posledním díle (který byl ovšem vydán jako první) jeho filosofické trilogie *Elementa Philosophiae* vydaném poprvé v roce 1642 pod názvem *O občanu*

(De cive). Konkrétně se tímto problémem Hobbes zabývá zejména v VI. kapitole, jejíž český překlad byl zahrnut do vydání z roku 1988. Viz Hobbes, T.: *Výbor z díla*, přel. V. Balík, Svoboda Praha 1988, str. 178 a násl. Spinoza se věnuje podrobně této otázce mimo jiné i ve své *Rozpravě politické*, zvláště ve III. kapitole, kde nalezneme přesně odpovídající formulaci: „To jest, jako jeden každý ve stavu přirozeném, tak také tělo a duše celého státu má tolik práva, kolik má moci; a proto má každý občan nebo poddaný o to méně práva, oč je právě obec mocnější než on.“ (Cit. vydání Hrušova překladu *Rozpravy politické* str. 18.) Holandský filosof opírá toto tvrzení o následující princip: „Smluví-li se dva sdruží-li své síly, mohou spolu více a mají tedy více práva na přírodu, než má každý z nich sám o sobě; čím více takových sdružení sjednali, tím více práva mají společně.“ (tamtéž, str. 14) K přehlednému srovnání Hobbesových a Spinozových koncepcí práva a státu viz blíže Dvorský, J.: *Spinoza. Slavný a neohrožený filosof státního demokratismu.*, nákladem autorovým, Hranice nad Bečvou 1932, str. 57 a násl.

⁵ Výrazy uvedené v hranatých závorkách jsou překladatelovy doplňky, kterým v originálním textu nic neodpovídá. Mají usnadnit čtení textu a nechat lépe vystoupit obsah jednotlivých sdělení.

⁶ „... mohli bychom snad ukázat, že Boha lze nazvat jedním a jediným jen nevlastně...“ (... possemus forte ostendere, Deum non nisi improprie unum et unicum vocari.“) Viz Spinoza, B.: *Metafyzické myšlenky*, bilingua, přel. M. Hemelík, Filosofia Praha 2000, str. 82-83.

⁷ Starořímská stříbrná mince.

⁸ Zlatý peníz ražený císaři.

⁹ Pro objasnění toho, proč nemůžeme utvořit o Bohu universální ideu, dobře poslouží Spinozova poznámka a) ke 40. tvrzení druhé knihy *Etiky*, kde filosof vysvětluje jakým způsobem vznikly tzv. „universální pojmy“ (notiones universales). Ty totiž vznikají na základě neschopnosti lidské mysli představit si najednou velké množství jednotlivců, resp. neschopnosti představit si podrobnější rozdíly mezi nimi. Proto se mysl soustřeďuje pouze na to a představuje si pouze to, v čem se shodují, a to posléze vyjádří jedním názvem a přisuzuje to všem jednotlivcům bez rozdílu, čímž se snaží vysvětlovat věci v přírodě jen pomocí pouhých představ. Takto vznikají pojmy jako například člověk, kuň, pes atd. (Viz Spinoza, B.: *Etika*, cit. vyd., str. 153-154.)

Z hlediska toho, co má Spinoza na mysli v textu dopisu, je důležité, že předpokladem vzniku universálních pojmů (idejí) je to, že lidské tělo (neboť představové obrazy (images) vznikají jakožto stavy afikovaného těla, kterým odpovídají ideje těchto stavů v mysli) musí být podníceno velkým množstvím (počtem) existujících jednotlivců, a to se pak snaží představující si mysl zpracovat tvorbou jedinečných názvů vyjadřujících cosi společného. Důsledně podáno, tvorba universální ideje esence Boha by tedy předpokládala výskyt mnoha (velkého počtu) jednotlivých bohů do podrobností v představách nerozlišitelných, kteří by afikovali naše tělo a tím iniciovali onen proces tvorby výrazu, který by vyjadřoval ono společné pro všechny bohy, kteří by tak mohli být kdykoli převáděni na obecný rod („universální ideu esence boha“).

¹⁰ Úvahy, ve kterých se objevuje tento motiv – tj. motiv neadekvátnosti použití počtu tam, kde nelze tvořit universální ideu, přičemž nepřiměřenost použití počtu se projevuje v tom, že výraz „jeden (-a, -o)“ spojený s nějakým termínem (jeden Bůh, jedna substance, jedno aktuální absolutní nekonečno aj.) je pochopen jako číselný nebo početní výraz, avšak podle Spinozy takové užití výrazu „jeden“ nenese v žádném případě číselný či početní význam a tedy vyjadřuje počet jen nevlastním způsobem -, nalezneme například ve Spinozově *Krátkém pojednání o Bohu, člověku a jeho blahu* (Viz 2. kapitolu prvního dílu – Spinoza, B.: *Krátké pojednání o Bohu, člověku a jeho blahu*, přel. F. Kalda, in: B. de Spinoza: *Spisy filosofické II*, Filosofická bibliotéka, řada II, číslo 8, ČAVU Praha 1932, str. 7 a násl. Popřípadě Spinoza, B.: *Korte Verhandelng van God, de mensch, en deszelfs welstand*, in: *Benedicti de Spinoza Opera quotquot reperta sunt*, vol. IV, ed. J. van Vloten, J. P. N. Land, 3. vyd.,

M. Nijhoff Den Haag 1914, str. 7 a násl.), nebo případně v *Etice* tam, kde Spinoza rozvíjí důkazy jedinství substance, tj. počínaje 5. tvrzením první knihy. (Viz Spinoza, B.: *Etika*, přel. K. Hubka, Svoboda Praha 1977, str. 59 a násl.)

Ono to celé navíc souvisí s tím, že pro Spinozu vystupuje číselný a početný význam pouze tam, kde se mohou uplatnit takové módy lidského myšlení (nebo ještě spíše představování) jako jsou míra, čas a číslo, tj. tam kde není ve hře skutečnost sama, nýbrž lidské pomysly. Blíže o tom Spinoza pojednává ve slavném dopise L. Meyerovi z dubna 1663 známém rovněž jako „dopis o nekonečnu“. Viz Spinoza, B.: *Listy*, cit. vydání, str. 172 a násl.

¹¹

¹² V *De Nagelate Schriften* se zde objevuje holandský výraz doprovázený latinským ekvivalentem: „iets werkelijk (aliquid reale)“ – něco reálného.

¹³ Na tomto místě dopisu je tedy uvedena ona proslavená teze „...determinatio negatio est...“. V *De Nagelate Schriften*, tj. v originálním znění dopisu, se nachází holandská formulace „...bepaling ontkenning is...“, přičemž v závorce za výrazem „bepaling“ je připojen latinský termín „definitio“. (Ve vztahu k myšlenkovému okolí výrazu představuje termín uvedený v závorce určitý posun nebo interpretaci, protože se tím ustanovuje totožnost mezi „determinatio“ a „definitio“.)

Latinské slovo „determinatio“ je odvozeno od slovesa „determino, determinare“, tj. „přesně omezovat, vymezovat, ohraničovat“. I holandské sloveso „bepalen“ znamená „vymezit určit, stanovit, definovat“, ale také může znamenat „blíže určit, popsat, jmenovat či rozhodnout“. Výraz „bepaling“ proto v sobě zřejmě nese významy „omezení, vymezení, určení, stanovení, definice, rozhodnutí, pravidlo, výhrada, podmínka“. (V této souvislosti je zajímavé, že i F. Kalda při svém překladu Spinozova *Korte Verhandelinge van God, de mensch en dezelfs welstand* z holandštiny do češtiny používal například pro tvar „bepaalde“ český ekvivalent „omezený“.)

Z kontextu celého odstavce plyne, že holandský filosof mínil termínem „determinatio“ („bepaling“) především „omezení či vymezení ve smyslu ohraničení“, tj. stanovení mezí či hranic tvarem. Tento způsob rozumění uvedenému termínu se projevil v německém překladu J. Sterna, který zvolil za ekvivalent německé slovo „die Begrenzung“. (Viz cit. německý překlad, str. 201.) I další německý překladatel Spinozovy korespondence J. Bluwstein zvolil stejný německý ekvivalent. (Viz *Spinozas Briefwechsel und andere Dokumente*, přel. J. Bluwstein, Insel Verlag Leipzig 1923, str. 251.) Podobně H. Ginsberg v úvodu ke svému vydání latinského znění Spinozových dopisů polemizuje se stanoviskem J. E. Erdmanna, který obhajoval používání hegelovského termínu „die Bestimmung“ jakožto ekvivalentu latinského slova „determinatio“, a uvádí, že slovo „determinatio“ musí být pochopeno ve významu „die Einschränkung“. („Erdmann fasst hier den Satz: Omnis determinatio est negatio in einem Sinne, in welchem der Geist der Lehre Spinoza's ihn zu fassen nicht gestattet. Determinatio ist hier nicht in der Bedeutung von „Bestimmung“, sondern von „Einschränkung“ zu nehmen...“ .Viz *Der Briefwechsel des Spinoza im Urtexte*, hrsg. H. Ginsberg, L. Heimann's Verlag 1876, str. 32-33) Podobné rozumění termínu „determinatio“ (bepaling) se uplatnilo i v ruském překladu V. K. Brušlinského, který pro překlad použil ruské slovo „ограничение“ (viz cit. vydání ruského překladu Spinozových děl, str. 568).

Naproti tomu G. W. F. Hegel přetlumočil onu Spinozovu myšlenku slovy „...každé určování je negací.“ (Viz Hegel, G., W., F.: *Dějiny filosofie III*, přel. J. Bednář, J. Husák, Academia Praha 1974, str. 271.), kde se objevil německý výraz odvozený od slovesa „bestimmen“ jako ekvivalent latinského „determinatio“. Na jiném místě v Hegelových textech je tento interpretační posun již zcela zřejmý: „Die Bestimmtheit ist die Negation als affirmativ gesetzt, ist der Satz des Spinoza: Omnis determinatio est negatio.“ (Viz Hegel, G., W., F.: *Wissenschaft der Logik*, I, hrsg. G. Lasson, F. Meiner Hamburg 1951, str. 100.) Ale nejen to, německý myslitel tuto tezi posunul do centra spinozismu (znovu připomeňme, že to je „věta nekonečné důležitosti“) a zároveň ji jakožto centrální podrobil kritice se zřetelem na to, že Spinoza špatně pochopil funkci negace, neboť přehlédl, že každá afirmace je zároveň negací negace. (K tomu srov. například Schnepf, R.: *Metaphysik im ersten Teil der Ethik Spinozas*, Königshausen & Neumann Würzburg 1996, str. 50

a násl.)

Pro Spinozu ovšem tato teze nebyla v žádném případě v centru všeho filosofického přemýšlení a úvah. (V tomto směru, jak bylo již naznačeno, se mýlí ve své monografii i T. Münz.) V jeho hlavním filosofickém díle se vůbec neobjevuje. Problému negace se zde snad týká poznámka k osmému tvrzení první knihy *Etiky*, kde se říká: „Poněvadž být konečný je ve skutečnosti částečný zápor, zatímco být nekonečný znamená, že existence nějaké přirozenosti je absolutně potvrzena...“ (Spinoza, B.: *Etika*, přel. K. Hubka, Svoboda Praha 1977, str. 61.) („Cum finitum esse revera sit ex parte negatio et infinitum absoluta affirmatio existentiae alicujus naturae...“ - Spinoza, B.: *Ethik in geometrischer Ordnung dargestellt*, lat.-deutsch, nově přel. a úvodem opatřil W. Bartuschat, F. Meiner Hamburg 1999, str. 14) Eventuálně lze vnímat pojetí vztahu omezení a negace jako důležité myšlenkové pozadí (Viz poznámku M. Sobotky v cit. vydání českého překladu *Etiky*, str. 55.) významu druhé definice první knihy (tamtéž, str. 55), v níž je Spinozou definována „konečná věc svého druhu“ jako ta, která „může být omezena jinou věcí téže přirozenosti“ („Ea res dicitur in suo genere finita, quae alia ejusdem naturae terminari potest.“, Spinoza, B.: *Ethik in geometrischer Ordnung dargestellt*, cit. vyd., str. 4. Je třeba ovšem upozornit, že se zde ve významu „být omezen“ objevuje jiný, byť velice blízký latinský výraz, a to „terminari“.)

Samotné slovo „determinatio“ či sloveso „determinare“ se nicméně objevuje ve Spinozově vrcholném pojednání velice často, jeho významové pole je však v těchto mnoha použitích poněkud odlišné. Je tomu tak již od samého počátku. Například ve slavné 7. definici první knihy *Etiky*, tj. v definici „svobodné věci“ (res libera), se vyskytují výrazy „determinatur“ a „determinata“ (viz cit. vyd., str. 6), nicméně ze způsobu podání je zřejmé, že jimi Spinoza míní „omezovat, vymezovat jakožto určit k ...“ či dokonce „nutit k...“. Poslední český překladatel *Etiky* K. Hubka si vypomohl tím, že k překladu použil více neutrální, počestěné tvary „determinovat, determinovaný“ (viz cit. vyd., str. 56). Naproti tomu autoři první českého překladu Č. Stejskal a A. Stehlík použili české ekvivalenty „určovat, určený“. (Viz cit. vyd., str. 70) Nebude snad bez zajímavosti upozornit i na to, že v moderních holandských překladech *Etiky* se uvedené latinské termíny ze sedmé definice první knihy tohoto spisu překládají za pomoci sloves „bepalen (= viz výše), noodzaken (= při-donutit, přimět) nebo nopen (= při-nutit“ (Viz Spinoza, B.: *Ethica*, přel. N. van Suchtelen, Wereldbibliotheek Amsterdam 1979, str. 16.) Oproti tomu nejnovější německý překlad W. Bartuschata používá na tomto místě tvary odvozené od slovesa „bestimmen“. (Viz cit. vyd., str. 7.) Druhý ruský překladatel *Etiky* N.A.Ivancov (jehož původní překlad pochází z roku 1892, nicméně pro účely použití v souborném vydání Spinozových děl z roku 1957 byl kriticky přehlednut a opraven) si vypomohl ruským slovesem „opredělit“, tj. „určit, stanovit, rozpoznat, definovat, mít vliv, podmínit“. (Viz cit. vyd. z roku 1957, str. 362.) Naproti tomu ve starším anglickém překladu Spinozova vrcholného díla, který pořídil W. H. White a přehlédl A. H. Stirling, je rovněž využit anglický ekvivalent odvozený přímo z latinského jazyka – „to determine“. (Viz Spinoza, B.: *Ethics*, přel. W. H. White, in: *Great Books of the Western World*, vol. 31 (Descartes, Spinoza), ed. R. N. Hutchinson, The University of Chicago 1952, str. 355.)

Vrátíme-li se však k tomu, zda je souvztažnost mezi determinací a negací ve Spinozově vrcholném díle (a popřípadě i v jiných textech) důležitým a často frekventovaným tématem, lze snad oprávněně konstatovat, že tomu tak není. Ostatně pohlédneme-li do *Lexicon Spinozanum*, snadno zjistíme, že tematizace souvislosti mezi determinací a negací je ve spinozovských textech spíše marginální záležitostí. (Viz Giancotti Boscherini, E.: *Lexicon Spinozanum*, I-II, M. Nijhof Den Haag 1970.)

¹⁴ Spinoza má jistě na mysli spis *Proti anonymnímu teologo-politikovi kniha výtečná... (Adversus Anonymum Theologo-politicum Liber Singularis...)*, který byl vydán v Amsterdamu v roce 1674 a jehož autorem byl Regnerus van Mansvelt (1639-1671), profesor utrechtské university a liberální kartezián. (Spinoza toto pojednání bezpochyby nakonec poznal důkladně. Podle dochovaného notářského soupisu jeho pozůstalosti pořízeného pro účely dědického řízení měl tento spis ve své příruční knihovně v haagském podkrovním bytě. Viz Van Rooijen, S., A., J.: *Inventaire des livres*

formant la bibliotheque de Benedict Spinoza, La Haye Paris 1888. Soupis je publikován také v *Catalogus van den bibliotheek de Vereniging Het Spinozahuis te Rijnsburg*, E. J. Brill Leiden 1965, kde je van Mansveltův spisec uveden pod položkou čís. 89.)

Tento profesor teologie útočil ve svém spisku zejména proti Spinozově tzv. ateismu, který dle jeho názoru reprezentovalo filosofovo ztotožňování moci Boha a moci Přírody. Ostře tvrdil, že celý obsah *Traktátu teologicko-politického* je logickým vyústěním „ex absurdissimo illo quod foveat Mysterio, de Deo corporeo ab universo non distincto.“ (Van Mansvelt, R.: *Adversus Anonymum Theologo-politicum Liber Singularis... Opus posthumus*, Amsterdam 1674, str. 274. Citováno dle Van Bunge, W.: *From Stevin to Spinoza. An essay on philosophy in the seventeenth-century dutch republic*, E. J. Brill Leiden 2001, str. 114.)

¹⁵ V Bruderově edici *Opera posthuma* jsou umístěny čtyři hvězdičky, v *De Nagelate Schriften* celkem devět teček, kterým předchází určitý člen „de“. Zdá se pravděpodobné, že na tomto místě mohlo původně být slovo „teologové“, popřípadě „profesoři“ nebo nějaký podobný výraz. Vydavatelé obou edic usoudili, že bude rozumnější tento větný podmět vypustit.